

УДК 264.02

Іван ОСТАЩУК,
ВДНЗ України «Буковинський державний
медичний університет»,
Чернівці (Україна)

Ivan OSTASHCHUK,
Higher State Educational Establishment of
Ukraine «Bukovinian State Medical
University»,
Chernivtsi (Ukraine)

СЕМИОСФЕРА ТРИДЕНТСЬКОЇ МЕСИ

**SEMIOSPHERE OF THE
TRIDENTINE MASS**

Ключевые слова: «екстраординарная форма» латинской Мессы, «тридентская» Месса, Католическая церковь, семиосфера, символ, традиционализм.

Осташук Иван. Семиосфера тридентской Мессы.

Анализируется использование богослужения тридентской латинской Мессы в современной Католической церкви как выражение традиционализма в культурно-религиозной идентичности консервативной части римо-католиков. Исследуется *motu proprio* «*Summorum Pontificum*» Бенедикта XVI, в частности аргументы в пользу сохранения старого обряда главного католического богослужения. Сравниваются старую и новую формы литургии латинского обряда, отдельные символические значения ее содержания в контексте общей семиосферы.

Сучасні релігійні та культурні процеси переважно перебувають у смисловому полі між консервативним та ліберальним полюсами. Католицька церква, яка досі є найчисленнішою релігійною конфесією на релігійній карті світу, також відзначається цими тенденціями у різноманітних площинах своєї інституціонально-структурної організації та духовно-місійного служіння в перспективі есхатологічного прямування у земному паломництві. Одним із виражень традиціоналізму й консерватизму сучасних римо-католиків у літургійно-обрядовому вимірі є бажання використання в богослужінні «екстраординарної форми» латинської Меси.

Метою нашої статті є дослідження основних символічно-ритуальних ознак «екстраординарної форми» латинської Меси у контексті сучасної культурно-релігійної ідентичності.

В українській релігієзнавчій науці ця проблема не аналізувалася, хоча її актуальність полягає не тільки в теоретичній науковій площині, але й в аспекті практичного пізнання богослужіння Католицької церкви у тій формі римського обряду, який протягом століть визначав релігійну й культурно іден-

тичність католиків, слугував джерелом мистецького та художнього натхнення.

Ольга Сєдакова ставить гострі питання про секуляризм сучасної об'єднаної Європи, яка не бачить себе категорично атеїстичною, але вважає своїм корінням саме епоху Просвітництва. Попри декларацію свободи совісті й віросповідання як особистої справи, наповнене тривогою змістова незаповненість секуляризму: «Що ж таке ця цивілізація, чим вона протиставлена новим варварам? Лише тим, що в ній є культура терпимості, плюралізм думок? Чи є ще якийсь загальний позитивний мотив? Адже якщо розуміти вислів «Франція – це Шарлі» надто буквально, це сумно: майже двотисячолітня культура представляється одним маленьким сатиричним журналом. Франція – це абатство Клюні, і драма Расіна, і думка Паскаля, і живопис Ватто й Сезана, і технічний геній, і...»¹. Таке визначення концептуальних топосів у культурній ідентичності не є лише суто інтелектуальним прив'язуванням до старої традиції. Колишній генерал ордену домініканців Тімоті Редкліф пише з цього приводу: «Ми живемо в новому світі, котрий Зигмунт Бауман із Лідського та Варшавського університетів назвав «текучою

сучасністю». У новому світі відбувається циркуляція товарів менш важких, ніж вугілля, сталь і так далі – а саме: образів, логосу, символів та знаків. Ми живемо в так званому «образонасиченому суспільстві». У цьому новому світі дивна зосередженість християн на силі знаменъ та знаків може видатися загалом не такою вже дурістю. Якщо ми відшукаємо знамення надії, світ буде уважним до них і одразу поширить їх по Інтернету»².

Одним із найбільш ревних серед ієрархії сучасної Католицької церкви прихильників надзвичайної форми Меси є американський куріальний кардинал Реймонд Лео Бьорк, який послідовно відстоює консервативні позиції у питаннях віровчення та дисципліни в Католицькій церкві, зокрема гостро критикує американських політиків, котрі помірковано оцінюють різноманітні проблеми біоетики. Прелат звертає увагу не тільки на культурно-ідентифікаційне значення, але й на феноменологічно-літургійний аспект: «внаслідок способу реформи обряду Меси під певними кутами зору випав з уваги факт, що під час св. Меси маємо справу з Божим актом, актом поєднання неба й землі. До тієї міри, що окремі особи почали – помилково – вважати, що відправлення святої Літургії є дією, що їм належить, так наче самі її винайшли і вона може стати предметом експериментування. Правда про святу Літургію є цілком іншою. Отож, свята Літургія є справою Ісуса Христа, що живе в Своему містичному Тілі завдяки зішестю Святого Духа»³. Як бачимо, на одній із гомілій він досить стримано, але виразно критикує літургійну реформу Другого ватиканського собору. В одному з інтерв'ю з нагоди восьмої річниці (2015 р.) оголошення *motu proprio* «*Summorum Pontificum*» (7 липня 2007 р.) Бенедикта XVI кардинал консерватор звернув увагу на єдність «*lex orandi, lex credendi*» (лат. «закон молитви – закон віри», або, іншими словами, яка «молитва – така й віра») у сучасній євангелізації (чи, швидше, – реєвангелізації) західного світу глибокої форми відправлення богослужіння, в якій кожен жест, слово, символ наповнені важливим значенням, що посідає потенціал навернення людини XXI ст. до християнських цінностей та осягнення розуміння присутності Бога в священнодійстві: «Якщо свята Меса відправляється антропоцентричним способом, якщо є лише публічним діянням, то не залишає тривалого сліду в духовному житті. Одним зі способів звернення людей до віри є повернення гідності Літургії. Відправлення Меси з пошаною завжди притягує людей до таєм-

ниці спасіння. Тому також вважаю, що celebрування Меси в надзвичайній формі може виконувати дуже важливу роль у новій євангелізації завдяки експонуванню трансцендентного характеру святої Літургії»⁴. Кардинал Р.Л.Бьорк критикує концелебрацію (співслужіння) Меси кількома священиками (за винятком, коли головним служителем є єпископ), адже це веде до зменшення ролі унікальності священика в літургії, а також т.зв. імprovізації під час Меси, коли священик додає власні слова в затвержені літургійні тексти»⁵.

Отже, однією з форм вираження сучасного релігійного й культурного традиціоналізму є офіційний дозвіл Апостольської Столиці на відправлення Святої меси в тридентському обряді. Попередній папа Бенедикт XVI 7 липня 2007 р. видав *motu proprio* «*Summorum Pontificum*», в якому відновлює тридентську Месу в її правах та підкреслює, що вона ніколи не були відмінена: «Римський Месал, який опублікував Павло VI, є ординарним вираженням «*lex orandi*» («закону молитви») Католицької церкви латинського обряду. Попри це, Римський Месал, який оприлюднив Пій V та перевидав блаж. Іван XXIII, повинен вважатися екстраординарним вираженням того ж «*lex orandi*» та до нього слід відноситися з належною пошаною через його гідного поваги давнього обряду. Ці два вираження «закону молитви» Церкви жодним чином не внесуть розділення в «*lex credendi*» («правила віри») Церкви; вони обидва є двома формами єдиного римського обряду»⁶. Саме Бенедикт XVI запроваджує це окреслення «екстраординарна форма літургії».

Тридентська Меса – це Свята меса Католицької церкви, що відправляється у традиційному (класичному) римському обряді, що постав шляхом органічного континуального розвитку від апостольських часів. Кульмінацією Меси традиційного римського обряду був т. зв. «Римський канон», що функціонував у наближеній до сучасної форми вже в IV ст. і не піддавався змінам від часів св. Григорія Великого (VI ст.).

Кардинал Йозеф Рацінгер ще до свого обрання на катедру святого Петра зі стривоженістю відзначав, що в оновленій Месі розуміння жертвопринесення під час євхаристії ставиться під великий знак питання не тільки вірними, але й фаховими літургістами: «Хто сьогодні говорить про «Божественну Євхаристійну Жертву»? Ідея жертвопринесення сьогодні дивовижно активно дискутується серед католиків не меншою мірою, ніж серед

протестантів. Люди розуміють, що концепція, яка в різних формах і назавжди заволоділа не тільки історією Церкви, але й всією історією людства, повинна виражати щось, що лежить у самих основах і стосується також і нас. Проте водночас повсюдно зберігаються і колишні погляди Просвітництва: звинувачення в магії та язичництві, протиставлення богослужіння і служіння Слова, обряду й морального духа, уявлення про християнство, котре залишає богослужіння та йде у світ»⁷.

Кардинал Альфонс М. Стіклер SDB зіставив окремі особливості старої і нової форм римського обряду:

1. Меса св. Пія V акцентувала чітко жертвенний характер Святої меси. Натомість, оновлений обряд підкреслює літургію слова та комунію, а також впроваджує нові т. зв. евхаристійні молитви, хоча раніше Римська церква мала завжди лише один Канон. Раніше священник переважно в тиші промовляв слова Канону та інших молитов, зараз майже вся Меса служиться голосно.

2. Обернення служителя лицем до вірних під час Меси раніше було заборонене, оскільки більше відповідало б дружнім зібранням, а не головному богослужінню Церкви. Відомо, що саме так стоять протестантські пастори.

3. Т. зв. Римський канон, що становив центр екстраординарної Меси, походить, згідно свідоцтв Тридентського собору, з апостольської традиції, і його впорядкував ще папа св. Григорій Великий. Західна церква ніколи не мала інших канонів. Саме таку формулу консекрації підтверджує як незмінну понтифік Інокентій III (1198–1216), св. Тома Аквінський проаналізував її в окремій статті, а Флорентійський собор (1437) *explicite* її затвердив.

4. I Тридентський собор і II ватиканський собор підтвердили після довгих теологічних дискусій важливість збереження латинської мови в римському обряді (обидва вселенські зібрання допускали національні мови лише як виняток із загального правила). Правда, у реальності виняток став правилом. Через національні мови відбулася вульгаризація Святої меси, а переклади призвели до доктринальних непорозумінь і помилок⁸.

Луї Боєр ґрунтовно аналізує специфіку розташування вівтаря та обернення священника обличчям на Схід в екстраординарній формі Меси. У стародавні часи, зокрема у євреїв, як і греків та римлян, не було таких столів, до котрих призвичаєна сучасна людина. Вони не були ані продовговаті, ані ок-

руглі, а в формі літери сігма, тобто форми півкола. За такими столами всі займали місце із зовнішнього боку, а внутрішня сторона залишалася вільною з огляду на обслуговування трапези. Відповідно, жодна особа не була звернена обличчям до іншої, а всі були обернені в одному напрямку. Саме так виглядала організація трапези, зокрема святкової, наприклад, пасхального седера (правда, євреї завжди дивилися в сторону святого міста Єрусалим). Водночас християни поверталися швидше на географічний Схід: євангельська ремінісценція про «Сонце, що сходить» (пор.: Лук. 1, 78). Саме цим перші християнські громади відрізнялися від синагог. У ранній Церкві було два варіанти: повернена до Сходу була або апсида храмової будівлі, або вхід до неї. Перший випадок був найбільш поширений, коли celebранс ставав зі сторони вірних. В іншому випадку (як у сучасній Базиліці святого Петра у Ватикані) повертався до них обличчям, стоячи з іншої сторони вівтарного столу. Проте намагалися уникнути другої ситуації, в котрій вірні змушені були повертатися спиною до вівтаря і самого служителя, щоб спрямуватися на Схід.

В екстраординарній літургії священник був пастирем, головою тіла, до котрого належать усі вірні. Служитель і люди стояли з однієї сторони вівтаря, він ніби притягував їх до єднання у відправлянні Жертви. Коли ж вірні лише приглядаються до того, що чинить священник, який відділений від них, обернений обличчям, то ступінь заангажованості у евхаристію є значно меншим. Л. Боєр досить категорично вважає, що кожен повинен обрати: або сакраментальна літургія, котра включає, впроваджує, поєднує з Жертвою, або літургія як звичайне видовище⁹.

Польський науковець Павел Адамський здійснив порівняльний аналіз *Novus Ordo* і традиційного обряду. Можемо, вслід за вченим, прослідкувати відмінності за окремими частинами Меси.

Встунний псалом, Confiteor, Aufer a nobis, Oramus te. В реформованому обряді літургія розпочинається зі знаку хреста. Традиційна ж Меса розпочиналася з молитов «на сходинах вівтаря», що були свого роду приготуванням священника перед початком відправлення богослужіння. У новій формі вівтар змінився на стіл, з-за котрого духовний звертається до зібраних (виразний вплив протестантських спільнот). Молитви сходинок склалися із 42 псалма та спокутного обряду. Вони були покликані підготувати священника та літургійну

службу до звершення богослужіння. 42-ий псалом не випадковий, адже він обраний за його початковими словами «Introibo ad altare Dei» («Підійду до Божого вівтаря»), а також через те, що його текст наповнений душевною радістю (його не виконують під час заупокійних богослужінь та у період посту).

Змінила свій характер також загальна сповідь, з якої «викинуто» святих, а до «братів» додано в дусі рівноправності також «сестер». Священик промовляє Confiteor разом із вірними, але після нього не відбувається розгрішення. Ліквідована теж молитва «Indulgentiam», котра завершувала покутний акт визнання гріхів перед цілим небом і мала силу відпускання щоденних гріхів перед єхаристією. Викинуто дві наступні молитви «Aufer a nobis» і «Oramus te», оскільки прохання про очищення, що в них містилося, недоречно без відповідного вступу й покаяння.

Пресвята Трійця: Kyrie та інші молитви. П. Адамський вважає, що зміна цієї частини Меси є копіюванням реформи Мартина Лютера, який зменшив кількість інвокацій у Kyrie eleison із 9 до 6, що змінило загалом традиційні звання Пресвятої Трійці (по три для кожної Особи) на форму діалогу. Це не єдиний приклад елімінації тринітарної символіки у новому обряді: викинуто молитви «Suscipe Sancta Trinitas» із жертвування та «Placeat tibi, Sancta Trinitas» перед кінцевим благословенням, відмовляння Префації до Пресвятої Трійці обмежено лише в день Ї урочистості, тобто один раз у рік.

Offertorium. Ця частина літургії ділиться на три частини: представлення жертв Богові, акт іммоляції та причастя. Характер першої з них зводиться до того, що хліб і вино призначені на те, щоб стали тілом і кров'ю Ісуса Христа. Їх приноситься Богові з проханням про освячення. Сучасні тексти не найтовхують вірних на думку про те, що вони присутні під час повторення безкровної жертви.

Канон Святої Меси. Лексема «канон» означає дослівно «стале правило», що узгоджується з традицією Латинської церкви, в якій постійно існувала лише одна єхаристійна молитва, порівняно зі східними церквами, котрі використовували численні анафори. Повний текст Римського канону представлено вже у трактаті «De Sacramentis» на межі IV-го і V-го віків, а усна традиція приписує працю над деякими його частинами самому святому Петрові. У новому варіанті Меси існує кілька варіантів Римського канону, тексти котрих викликають чимало сумнівів щодо джерел запозичення¹⁰.

Кардинал Й. Рацингер, один із сучасних неоконсерваторів, ревно захищає спадок тридентської Меси, розуміючи її глибокий зв'язок із багатостолітньою традицією Церкви, незамінний теологічний зміст і вплив на всю західну культуру: «Тридентський собор не помилився – він опирався на міцний ґрунт Традиції Церкви [...] Одне має бути зрозуміло: літургія – не площадка для експериментів із богословськими гіпотезами [...] Наша участь, звичайно ж, необхідна, але як засіб нашого смиренного входження під синь духа літургії та служіння Тому, Хто є її головною дійовою особою: Ісусові Христу. Літургія – не вираження самовідчуття спільноти [...] Це одкровення, що приймається у вірі й молитві, і міра її – вічна віра Церкви, в якій приймається одкровення. Форми, котрі надаються літургії, можуть відрізнитися в залежності від місця і часу, як і відмінні і самі обряди. Однак важливий зв'язок із Церквою, яка, зі свого боку, об'єднана вірою з Господом»¹¹.

У представленій публікації не будемо аналізувати критики певних моментів екстраординарної Меси, що вимагає окремого дослідження. Але дозволимо собі процитувати міркування літургіста Міхаеля Кунцлера, який відзначає певні надто консервативні акценти у тридентській Месі: «Обидва принципи – уніфікація і незмінність – мали забезпечити збереження в католицькому світі Католицької ідентичності, незалежно від культурних відмінностей, за чим повинна була стежити заснована у 1588 р. Конгрегація у справі обрядів. Те, що при цьому довелося змиритися із дечим сумнівним – що сьогодні розглядають як помилку, – щоб зберегти статус кво (напр., приватна літургія, відправа без причастя вірних), стало явним після реформ II Ватиканського Собору»¹².

Відомо, що основним документом, котрий поклав початок ґрунтовному оновленню офіційного церковного культу й молитовної традиції, є Конституція про Священну літургію (Sacrosanctum Concilium): «Закликаючи мирян до більш повної та діяльної участі в літургії (SC 14), вона підштовхнула до капітального перегляду літургійних текстів і Требника з метою зробити літургію ще більш плідною для життя Церкви (SC 21) [...] Багато пропозицій і пробні кроки в справі оновлення, намічені цією конституцією, за багато років, що минули з часу Собору, уже стали загальним місцем: літургійна проповідь, молитва вірних або соборні молитви Церкви, традиція привітання миру, причащення ми-

рян під двома видами, співслужіння, спів парафіян під час служби та багато інших літургійних функцій»¹³.

«Екстраординарна форма» латинської Меси, зокрема підтвердження в останні роки її цілковитої включеності у культову практику сучасної Римсько-католицької церкви, визнання цінності її теологічного й мистецько-символічного спадку, є свідченням непромінальної актуальності традиції як в індивідуально-екзистенційному шляху спілкування з Богом, так і в загальнокультурних тенденціях. Прихильність окремих груп католиків до цієї передсоборної літургії є свідченням виразного традиціоналізму в релігійно-культурній ідентичності й прихильності до консерватизму як у літургійному культі, так і в питаннях віровчення й моралі. Тридентська Меса латинського обряду Католицької церкви є виразним літургійним феноменом, що сформувався в епоху середньовіччя та бароко із їхніми розлогими символічними способами передачі релігійно-духовної інформації. Семантична прозорість та зрозумілість літургійної семіосфери у минулі століття значною мірою втрачена у сьогоденні. Реконструкція символічного тексту тридентської Меси важливо не тільки у теологічній площині для сприйняття віруючих людей, але й у релігієзнавчо-культурологічному й мистецько-естетичному дискурсах.

REFERENCE:

¹ Sedakova O. "Aktivisty" – gore nashej strany", Available at: <http://www.novayagazeta.ru/arts/67586.html>.

² Redkliff T. OR. Byt' khristianinom: v chem tut sut'?, Per. s angl. A. Dubininoj, T. Redkliff OR., Kyiv, Duh i Litera, 2015, P. 29.

³ Kardynał Burke – następny promotor formy nadzwyczajnej, available at : <http://rzymskikatolik.blox.pl/2011/04/KARDYNAL-BURKE-8211-NASTEPNY-PROMOTOR-FORMY.html>

⁴ Forma nadzwyczajna, skarb dla całego Kościoła (wywiad z kardynałem Burkiem), available at: <http://www.paixliturgique.pl>.

⁵ Glava vysshej papskoj sudebnoj instantsii protiv kontselebratsii i improvizatsii na sv. Messe, available at: <http://www.katolik.ru/mir/111265-glava-vysshej-papskoj-sudebnoj-instantsii-protiv-kontselebratsii-i-improvizatsii-na-sv-messe.html>.

⁶ Benedikt XVI. Motu proprio "Summorum Pontificum" [Elektronnij resurs], available at:

<http://summorum-pontificum.ru/traditional-mass/documents/motu-proprio>.

⁷ Rattsinger J., Kardinal. Bogoslovie liturgii. Lektsiya, [Elektronnyj resurs], available at: <http://www.benediktvi.ru/text/ratz-lekz-liturg.html>.

⁸ Verbum traditionis [Elektronnij resurs], available at: <http://www.tradycja.koc.pl/pytania.htm>.

⁹ Bouyer O.L. Ustawienie i zorientowanie ołtarza, available at: <http://www.tradycja.koc.pl/Bouyer.htm>.

¹⁰ Adamski P. Owoce rewolucji liturgicznej, available at: <http://www.tradycja.koc.pl/art1.htm>

¹¹ Rattsinger J., Kardinal. Bogoslovie liturgii. Lektsiya [Elektronnyj resurs], available at: <http://www.benediktvi.ru/text/ratz-lekz-liturg.html>.

¹² Kuntsler M. Liturgiya Tserkvi, perevod z nim. monahini Sofiyi, L'viv: Svichado, 2001, P. 262.

¹³ Raush T. Tserkov' i sobor, Sovremennoe katolicheskoe bogoslovie. Khrestomatiya, Pod red. Hejza M., Dzhirona L, Per. s angl., Moscow, 2007, P. 304–305.

Ostashchuk Ivan. SEMIOSPHERE OF THE TRIDENTINE MASS.

The aim of this article is to study the main symbols of the Tridentine Mass in the context of modern cultural and religious identity.

Pope Benedict XVI July 7, 2007 issued the Motu proprio "Summorum Pontificum", in which restores the "Tridentine" Holy Mass in its rights and emphasizes that it has never been canceled. The Tridentine Mass is the Roman Rite Holy Mass which appears in typical editions of the Roman Missal published from 1570 to 1962. The most widely used Mass liturgy in the world until the introduction of the Mass of Paul VI in 1969 after the Second Vatican Council, it is celebrated in Liturgical Latin. It is Benedict XVI introduces the concept of "extraordinary form of Liturgy". Traditionalist Catholics, whose best-known characteristic is an attachment to the Tridentine Mass, frequently refer to it as the "Traditional Mass" or the "Traditional Latin Mass".

The old and new forms of the liturgy of the Latin rite, some symbolic significance of its contents is compared. "Extraordinary form" explicitly focused sacrificial nature of the Holy Mass. Standing a priest toward to the faithful during the Holy Mass was previously prohibited, as more consistent with the friendly gathering, not the main worship of the Church. We know

that so standing Protestant pastors. The priest and the altar were facing the east during the Holy Mass. It was a symbol of evangelical reminiscence of the “Rising Sun”: “Because of the loving mercies of our God, by which the dawn from heaven has come to us” (Luke. 1,78). In “extraordinary form” of Liturgy the priest was a pastor, the head of the Body to which all are true. A priest and people were standing on one side of the altar, he seemed attracted them to unite to Holy worship. “Tridentine” Mass was filled with deep symbolism and sacred value in contrast to “novus ordo” of Holy Mass of the Catholic Church. “Extraordinary form” of the Latin Mass, including confirmation in recent years of full inclusion in the religious practices of contemporary Roman Catholic Church, recognition of the value its theological, artistic and symbolic heritage, is evidence of everlasting relevance of tradition as the individual and existential way communication with God, so and general cultural trends. The commitment of certain groups of Catholics to “Tridentine” Mass is clear evidence of traditionalism in religious and cultural identity.

Keywords: *“extraordinary form” of Latin Mass, “Tridentine” Mass, Catholic Church, semiosphere, symbol, traditionalism.*

Received 23-10-2015

Advance Acces Publischer: November 2015